

A mesei erőszak bűvöletéről

Carl-Heinz Mallet 1926-ban született, 1948-tól tanított. Első, mesével foglalkozó munkáját 1953-ban publikálta. Jelentősebb művei: Ismeri a gyermeket? (1981), Az unikornis én vagyok (1982), Az alattvaló gyermek (1987).

A szerző Lefejezni! (Kopf ab!) című könyve 1985-ben jelent meg először Hamburgban, melyben mintegy kétszáz Grimm-mesét elemzett az erőszak szempontjából. Leszögezte, hogy az erőszak bűvölete nem korunk jelensége. Egyidős az emberiséggel. Megtalálható már a Bibliában is. A Grimm testvérek meséi és más mesék sem egy szép és ép világ tükörképei. Nem ártatlan gyermektörténetek. Az agresszió lépten-nyomon tetten érhető bennük. Mégis elbűvölő, csábító erejük van, varázsuk alá kerül az ember.

Mallet az emberi lét részeként kezeli az erőszakjelenségeket; könyvével segíteni szándékozik az erőszak felismerésében és leküzdésében.

A meség a legtöbb ember számára gyermekkori emlékeket idéznek. A történetek és a romantikus meseillusztrációk hatása sokáig megmarad az emberben. Minden támadás ellenére a mese varázsa töretlen sok évszázada. Még „sötét szinei” ellenére is. (A mesék gonosztevői zavartalanul űzik ugyanis szemléletesen-hatásosan megjelenített kegyetlenkedéseiket.)

A szerző ezért is választotta az erőszakjelenségek elemzésére a meséket. Jacob és Wilhelm Grimm nyelvészként és néprajzkutatóként gyűjtötték össze a régi meséket „felnőttektől, felnőtteknek” szóló szövegekként. Valószínűleg ezért is kapta első kiadásuk a Gyermek és családi mesék címet.

Wilhelm Grimm, Jacob testvére bosszúságára moralizálja – az általuk sem gyermektörténeteknek tartott – meséket, de az erőszakjeleneteket nem bántotta bennük. A mesékben az emberi vágyak tükröződnek. Sokáig nem nyertek polgárjogot az elismert műfajok körében, talán azért is, mert bennük lefejezhették a királyokat, zsákba dughatták az egyháziakat. A meséknek nem volt szerzőjük, aki meglakolhatott volna ezért. – számos generáció alakította, hozta létre őket. Ezért lettek a mesék olyanná, amilyenek ma: dramatikusak, költőiek, kegyetlen vagy kedves történetek. Töménységük és aktualitásuk is ennek köszönhető. Ahogy már Goethe is mondta: a mesék ősi jelenidők.

Mallet már e műve előtt is foglalkozott a mesékkal s munkája közben szüntelenül beleütközött az erőszakba. A vér és a rettenet e gyűjteménye láttán nem volt képes rendet rakni, értelmezni a káoszt. Ezért tanulmányozni kezdte a mitológiát, a bibliát. S nem járt jobban azokkal sem. Az első erőszakos cselekedet például a bibliai testvérgyilkosság, amellyel a dolog itt nem ér véget; gyilkosságok, népirtás, virágzó városok pusztulása, hadak tengerbe veszése, majd az ég-föld apokalipszise következnek. Erőszak és mindig újra erőszak: mind a mítoszokban, mondákban, mind az ó- és újtestamentumban – és nincs ez másképpen az emberi történelemben sem.

Miután világossá vált Mallet számára, hogy az erőszak az emberi lét része – visszatért a mesék világába. Azok legalább – mivel igazán nem hisszük el őket – bizonyos távolságtartásra adnak módot a téma tanulmányozásakor. A mesék plasztikus, nem ritkán drasztikus jeleneteikben a kifinomult erőszakformáktól a részvétlen, brutális gyilkosságokig az emberi erőszakvariációk teljes tárházát bemutatják. Az erőszak forrása az ember, aki gyakorolja vagy elszenvedti azt, netán akit elbűvöl. Az erőszak mindent áthat. Kezdődik a családban, a nevelésben – majd folytatódik a konkurrenciaharcban és a politikában. A mesék alkalmasak arra, hogy az ember megismerje az erőszak természetét, a kiváltó okait, rendszerét, ártó hatását. Az erőszakra szóló ismereteink egyre bővülnek, és a szerző azt reméli, ez segíteni fog a leküzdésükben. Ezért mutatja be mesejelenetek segítségével az erőszak különböző megjelenési formáit.

Az erőszak élvezete

”Ki a zsákból botocskám!” hangzik a rövid parancs, és a bot máris veri, akit birtokosa verni akar. Az erőszak élvezete ez, amit nem szívesen vall be az ember. Ezért indokot

kell találni rá, mint a „Terülj, terülj asztalkám...” című mesében a Grimm testvérek. (A eredeti mesében nem volt erkölcsi biztosíték a bot működtetésére)

A bot a gazfickó kocsmáros hátán járt táncot, aki a mese két idősebb fivérének munkával megszolgált csodaasztalát és csodaszamarát cserélte ki galád módon. Az asztal a jóllakást a szamar a gazdagságot biztosította volna – ki ne álmodna mindkettőről szívesen? (Ma is gyakori álom, és nem tilos.)

Másképpen van ez a bottal. A bot az erő jelképe, igazi ősi jelenség – és a mesében főszerepet játszik. Vagyis az erőszak élvezete fölülmúlja az evés és a jólét fölötti örömet.

Azt mondhatjuk, hogy az erőszak mint önvédelem megengedett – a mese szerint; itt még csak jámbor erőszak.

Manifesztált erőszak: ember embernek farkasa

a.) *Becsapva, elrabolva, azután agyonütve*

Az éneklő csont (vagy svájci változatban: A panaszdal) című mesében egy jó és egy gonosz testvér áll szemben egymással. A gonosz irigységből, kapzsiságból agyonüti a jót, s minden lelkiismeretfurdalás nélkül élvezi tovább az életét. De a jó testvér csontjából készült síp vagy furulya – vagyis a varázseszköz – leleplezi a gonoszt aki elnyeri méltó büntete a történet negatív hőse. Kérdés, kivételnek számír -e? A mesék ritkán szólnak kivételről. A testvérgyilkosság is ősi motívum bennük. Káin nem az volt -e vajon? Azzal a különbséggel, hogy ő nem részesült büntetésben. Az éneklő csontban ő a mi ősapánk is – talán ezért hallgattunk tettéről. (Mint ahogy az Éneklő csontban a gyermek anyja is eltörte a furulyát: érthető, ilyen tettekről senki nem hall szívesen.) Káin és Ábel történetében a megbánás nélküli erőszak kétféle aggodalmat fejez ki: sem Káin, sem Ábel nem szeretne lenni senki. Valószínűleg esetünkben tömegelfojtásról van szó, hiszen az első embercsalád vétkezőjének évszázadok óta a gyümölcslopó Évaát tartjuk s nem a testvérgyilkos Káint. A dolog elfojtása azt igazolja, hogy az emberek nagy tömegét nyugtalanítja, hogy Káin olyan egyszerűen megúszta a dolgot. A második fajta aggodalom, (nem akarjuk hagyni, hogy agyonüssenek) készíti az embereket arra, hogy – idegrendszerükkel, tudatukkal – a bothoz nyúljanak. A jó-gonosz, békés-erőszakos antagonizmusa tehát nem a külső világban keresendő, hanem a saját lelkünkben.

Lelkünknek pedig megnyugtató, hogy a mesékben a gonosz elnyeri méltó büntetését. Következésképpen érvényesül bennük az áltaunk elvárt és remélt igazságosság. Mivel a bennünk rejlő potenciális erőszakkal nem bírunk el – kívánjuk a büntető tekintélyt. Az általunk kedvelt óvó Úr persze nem válhat Káin esetében büntető Úrrá, mert ezzel valamennyiünk fölött pálcát törne! A mesék azonban kevésbé foglalkoznak az isteni bölcseséggel – inkább az emberi szükségletekkel. És alapos munkát végeznek: mintha rendőri jelentést olvasnának a büntetés módszereinek leírásában.

Az igazság győz, és ez megnyugtató. A világ ismét rendben van. A gyilkos megölése egy további kellemes lehetőséget kínál: e vetületen keresztül talán önmagunkat is meg tudjuk szabadítani erőszakos indulatainktól. (Ez persze csalóka remény! Az ember végülis erőszakvágya és az emiatti félelem keskeny pallóján él. És ez a bizonytalan egyensúly tartja némiképp nyugton.)

b) *Elárulva, elhagyva – aztán „leírva”*

Az A föld-béli emberkéről szóló mese, valamint az Erős János is a káröröm motívumára épül. Ez az első lépés az erőszak felé. A kárörömet már Schopenhauer is ördöginek tartotta. A gúnnyal jár együtt – és ez veszélyes, mert bomlasztja a szociális kapcsolatokat, így veszélyezteti a békességet. Erős János jó – és ez is veszélyes, mert a jóság a kevésbé jók agresszióját váltja ki. Társai irigylik szerencsés találkozását a manóval, – de ezzel saját maguknak ártanak, mert az irigység erőszakot vált ki. Gyilkosságot eredményez. (Bár másodlagos források nem ejtik ki ezt a szót – a tettes tényleges szándéka is alig van világosan megnevezve.) Az erőszak itt sem éri el a célját, János megmenekül – a csalók elnyerik büntetésüket. Az emberek a hősökkel azonosulnak. Az antihősök erőszakos tetteit nem mindig követi megtorlás. Úgy tűnik olykor a gonoszság kifizetődő. Ha az ember nézőpontot vált, talán maga is szívesen elszakítaná a kút kötelét, ami János

halálát jelentené. A mesék gonoszai is – tetteket leszámítva – teljesen normális emberek. Köztük és magunk között a falakat mi húzzuk fel. Ez az elválasztás mesterséges. A hősök és antihősök az ember választási lehetőségeit szemláltetik. És milyen esélye van a jónak ténylegesen? Megmenekül – általában csoda révén. János esetében nem a csoda, hanem az elővigyázatosság működik. Alábecsülték a „buta” Jánost. Pedig többet tud, mint mások, és egy kicsit jobb is. Ezzel azonban nem dicsekszik. Még szerény is.

c) ...és szúrassék ki a szeme

A két vándorban és A varjúban nem szorgoskodnak a pozitív emberi erők. A mese kegyetlensége nem egyedi eset. Fogadásból, kapzsiságból vagy az éhség csillapítására szúrják ki a hősök szemét. A csoda azonban mindig segít rajtuk – s ők megbocsájtanak. Ez nagyon bosszantó. Az antihős nem nyugszik – gonosz indulatok ébrednek benne. Természetesen végül mégis legyőzetik. De miért olyan szörnyű – sokszor szadista a büntetése? A drákói büntetés visszarettent – gondoljunk a nyilvános kivégzések szinte népünnepély jellegére – és véglegesen eltünteti a gonosz erőket (talán a bennünk lakozókat is) ezért olyan elbűvölő olykor az erőszak.

A kifinomult erőszak

A gátlástalan erőszakkal az emberiség nem tud együtt élni és nem tudja túlélni azt. Törvényeket hoz ezért ellenük. De az ember nagyon találékony. Másfajta erőszakot alkalmaz agresszív hajlamai levezetésére.: a legrejtettebet. A mesék tele vannak ilyen példákkal: a mézsárlás helye legtöbbször a négy fal között található, a családban.

a/ Erőszak minden zugból

A Kosarasi úr című mesében Kakaska és Tyúkocska összeházasodott és nászútjukon csatlakoznak hozzájuk a macska, a malomkő, a tojás, a kacsa, a kötőtű és a varrótű. Mindannyian a „házigazda” -Kakaska – Kosarasi úr lassú, kíméletlen kínzásának egy-egy formáját jelentik a felesége – tyúkocska – számára. A férj ugyanis a nászutazás végén, a hétköznapi kezdetén átlagemberré válik. Nem figyel partnerére. A feleség nem túl finoman, sőt egyre agresszívebben provokálja őt. Ahogy a férj passzivitása egyre mélyül, a feleség nem túl finoma, sőt egyre agresszívebben provokálja őt. Kosarasi úr – a malomkő „képében” a kifinomult asszonyi erőszak áldozataként végzi.

b) Erőszak bársonyralpon

A macska és az egér barátsága olyan, mint egy ártatlan tréfa – ténylegesen azonban egy művészién gyakorolt elnyomás példája. Azt szemlélteti, hogyan lehet a másikat indirekt erőszakkal veszélyes függőségbe taszítani. A macska módszere ősi: az állandóan adagolt cseppek a követ is kivájják. Az egérkét is leveszi lábáról a hízélgés. A macska játszik az egérrel. Jéghideg manipulációs stratégiája van, s az egér nem védekezik, nem tiltakozik, nem támad. Bíz a társában; az önbecsülése függ ettől, s ezért behúnyja a szemét az egyre nyilvánvalóbb valóság előtt. Hiányzik a bátorsága, önbizalma. Amikor először nem mond nemet, hibát követ el, hagyja magát hipnotizálni a hízélgéstől, így veszti el először az önállóságát, aztán a szabadságát s végül az életét is. Az egérke – mint Kosarasi úr – nem hős. A hősök a túlélők. Bizalom és jóság nem győzi le az erőszakot

Ebben a mesében az áldozat kisebb a tettesnél. Ez az aránytalanság azonban általában nem befolyásolja a kifinomult erőszak érvényesülését. A kecskegida kisebb a farkasnál, mégis legyőzi – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk.

c) Öreganyó lángokban

Az öreg koldúsasszony ismert mese. Rövid és valószínűtlen. Egy olyan tettesről szól, akiről senki sem tételez fel erőszakos cselekedetet, főleg nem ilyen rafináltat. A két főszereplő a koldúsasszony és a fiú. A koldúsasszony kér, a fiú ad – meleget, tüzet –, mert jószívű. Az asszony azonban lángra kap – és elég. A fiú nem segít – még könnyeivel sem oltja a tüzet. Vége. Miről van szó? Képzeletünk az anya-fiú viszonyt is láthatja a történet mögött. Ez esetben itt az anyát szokatlan szerepben látjuk: az anyák ugyanis általában nem kérnek, hanem adnak. Ez az anya drámai módon – jelenségével – kikényszeríti az együttérzést. Lelki erőszakot alkalmaz. Nagyon eredményes erőszakstratégiája. Vagyis nem a dolgról van szó, hanem a módszerről. A fiút nem kérdezi meg senki. Az anyóka

manipulálja, és a manipuláció az erőszak egy rejtett formája. Ügyesen játszik az emberi érzésekkel – az elnyomás céljából. A mesebeli fikció erős, nem dől be a színjátéknak, védekezik – ezért túlél.

d) Hurrá a farkas halott!

Igy kiált a hét kis gida, és körültáncolja a kutat, amelybe a farkas belefulladt. Senki sem tesz nekik szemrehányást, mert a farkas szörnyeteg. Valóban?

Egy kecskegida legyőzi a farkast. Lépésről lépésre megfigyelhető hogy viszi véghez ezt a valószerűtlenséget. Természetesen nem nyílt párharcban. Egy csehszlovák mesevariációban a farkas a férs, akinek kitelt a becsülete. Az anya befeketíti a kicsik előtt az apjukat. Ez a negatív propaganda igen eredményesnek bizonyul. A kicsik félnek tőle – s ez összekapcsolja őket az anyjukkal, ami kiválta apjuk agresszivitását. A farkas egyáltalán nics tudatában, mi történik vele. Az alattomoság eredményes: a kicsik hordják a köveket – önmagukat, mint nehéz terhet – apjuk hasába. Mit tehet az ember, ha a családi bajok megülik a gyomrát? Megszomjazik. A farkas is, és ez okozza vesztét. Aki egy ilyen negatív propaganda áldozatává válik, nem is tehet egyebet, minthogy a kútba „veti magát”.

Kíméletlen lecke: engedelmeskedj vagy meghalsz!

Azokat a meséket, amelyek ilyen morált hirdetnek, figyelmeztető vagy fegyelmező meséknek hívjuk. Világossá teszik a gyerekek számára, mi történik velük, ha nem viselkednek jól. Piroska mamája egyértelműen emeli fel mutatóujját, kislánya mégsem fogad szót. Hiszen ez történik minden anyai tanáccsal. A büntetés nem is marad el. Az erőszak ebben a mesében azonban még nem megsemmisítő. A következő kíméletlen leckék reménytelenül végződnek. Kettős jelentéstartalmuk meglepő perspektívákat nyit.

a) Halál a kandallóban

Trude asszony különösen gonosz boszorkány. A gyerekeket ijesztgetik vele. A mese kis hőse azonban önfejű és engedetlen mindanáron meg akarja látogatni. Ráfizet. A boszorka lángokba veti. A szülők akár Trude asszonnyal együtt melegedhetnek a tűznél, hiszen engedetlen gyermekük megkapta méltó büntetését. A nevelés hétköznapijainak ez a realitása nyilván nem kerül teljes nyilvánosságra: sokszor gondol a dühös, tehetetlen, hiúságában is megsebzett szülő effajta büntetésre (persze csak a képzeletben!)

b) Istennel a sírban

A makacs gyermek története sokkoló. Szófogadatlansága miatt megbetegedett a gyermek, s mivel a jóisten sem lelte benne örömét, meg is halt. Karja azonban még sírjából is kinyúlt, s csak anyja ütése után maradt végre nyugton. Temetői nyugalomban. Mert csak ez jár a makacs, szófogadatlan gyerekeknek.

Nem túl ismert, de nem is egyedülálló történet. Morálja mindenesetre ősi: bibliai. Nép-dalok és mesék szólnak róla. Luther maga is azt írta egyik levelében: „Inkább legyen halott a fiam, mint engedetlen!” Mindazonáltal a régieknek semmi bajuk nem volt a gyerekekkel, de úgy vélték, csak erőszakkal lehet őket a jó útra téríteni. Ebben egy abszolút – a gyerekekkel szembenálló – falanx értett egyet: a szülő, az Isten, a társadalom. Pedagógiai programjuk lényege: az önfejű gyerek alárendelése, megtörése, engedelmessé tétele. A gyerekeknek semmi esélyük sem volt. Valószínűleg azért jelent meg az újkor kezdetén ez a gyakran túl kegyetlen nevelési el, mert az előzmény katasztrofális volt. A gyerekek ugyanis a középkorban – egy ma alig elképzelhető módon – szabadok voltak. Elhagyták otthonukat, bandák népesítették be az utcákat és bandatörvények uralkodtak köztük. Ennek véget kellett vetni: a kéregetés, rablás és korhelység helyét át kellett vennie az engedelmességnek és a fegyelemnek, amire a gyerekek nyilván nem voltak hajlandók szabad akaratukból, tehát mindezt a szó szoros értelmében beléjük verték vagy fenyegetéssel érték el.

c) Máglyára kárhoztatva

A Mária gyermeke című mese mottója már ismerős: aki nem engedelmeskedik az rosszul jár. A kegyetlen büntető személye azonban ebben a mesében szokatlan: maga Szűz Mária. Szegény szülők gyermekét veszi magához Mária, s próbának veti alá, melynek a már tizennégy éves lányka nem felel meg. Kinyitja a tiltott ajtót, nem hatódik meg

a „szentségtől” és még le is tagadja tettét. Mária túlbünteti a hazugságot és az engedetlenséget. Gyermekai gyilkosának „teszi” meg a leányt, aki csak akkor menekül meg mikor a máglyán megvallja a bűnét.

Mária egy erős hatalmi szisztéma képviselője ebben a mesében, amely hatalom nem tűrheti az engedetlenséget, a hódolat és a bűnbánat hiányát. Az engedetlenség minden hatalom számára tűrhetetlen. Ezért statuál példát Mária. Minden autoritásra épülő hatalom – a szülői ház, az iskola, az állam és az egyház nevében. A lányka az intézményes erőszak áldozata. Bár nem hágja át az erkölcsi törvényeket, nem okoz fájdalmat senkinek, de – mert szófogadatlan, hazug, nem fél a szent szimbólumoktól, és nem kápráztatja el az egyházi pompa – bűnhődni kell.

Ugyanakkor Mária zsarol, gyereket rabol, és senki sem rója fel neki. Az emberek többsége elfogadja a hatalom erkölcsi-erőszak gyakorlását. Kétféle morál csap össze: a hatalomé és azé, aki nem engedelmeskedik a hatalomnak. Itt a hatalom győzött, s a Janus-arcu hatalom megbocsájt a bűnbánónak.

Szokatlan a történetben a mesei egyértelműség hiánya. Nem a jó és a rossz állnak benne egymással szemben. Vajon ki itt a hősnő – és hol a gonosztevő? A mese nem a lányt láttatja hősnőnek. Ő a provokátor. Ez a rejtett feladata. Amellett az engedetlen gyerekek számára is figyelmeztető példa.

A mese leánya nevelhetőnek látszik.

Erőszak a képzeletben

A képzeletben lejátszódó erőszakos tettek senkinek nem okoznak konkrét fájdalmat. Az ember el is tudja nyomni magában erőszakos gondolatait. S ha mégsem sikerül neki – csak nevet rajtuk. Végül is mit árthat velük? Hiszen senki sem akarja a valóságban megtenni őket. Vagy mégis? A mesében előfordul ilyesmi.

a) *Halál a kovácstűzben*

A tűzön ifjult apóka egy fantáziaerőszak története. A mese hőse egy jóra való kovács. Anyósa öreg, púpos, félvak asszony, aki szeretné ha vele is megtörténne az Úrnak az öreg koldus tűzben történő megifjításával kapcsolatos csodatevése. Az asszony rááll veje ajánlatára, és ezzel hosszú, fájdalmas halált kell elszenvednie. A kovács fantáziája valósággá vált.

b) *Az anyós agyonverése*

Az anyósok elleni merényleteknek sok változata megtalálható a mesékben. Ilyen például A hat hattyú vagy A tizenkét fivér című Grimm mese is. A mesék fordulatai bizonyítják, hogy az anyósok megölése sohasem a valóságban, hanem csak a képzeletben történik. Vajon kinek a képzeletében? A komisz anya minden történetben a fiú anyja – sohasem a lányé.

A fiúk többnyire anyjuk akarata ellenére veszik feleségül a lányokat. Azoknak gyermekeik születnek. De sem a gyerekeknek, sem a lányok testvéreinek nem hoz hasznot az anyós halála. Marad a férj és a feleség. A férjeknek sem bátorságuk sem idegeik nincsenek az anya eltávolítására. Különben is csak mellékfigurák. A mesék hősnői a feleségek. Valószínűleg ők reagálnak a reménytelen helyzetükre fantáziaerőszakkal.

c) *...és lefejezi saját gyermekét*

A kedves Roland egy gyermek fejében lejátszódó gyilkosság története. Gyilkosság egy kötényért. Nevetséges ok egy gyilkosságra. Természetesen más rejtőzik mögötte. A történetben a kötény a mostohalányé, ám azt az anya édeslánya szeretné. Nem ugyanolyan, hanem azt. Ezért a mostohalánynak meg kell halnia. De mivel ő a mese hősnője, ezért nem halhat meg – sőt ravasz tervével – barátja, Roland segítségével – a mostohatestvért is, az anyát is elveszejt. Kegyetlenséggel és varázslattal. Mert a mesében ez is megengedett a jót képviselő hősnőnek. Azáltal szabadul meg az ellene irányuló fenyegetéstől, hogy megöleti a testvérét és megöli az anyját. Természetesen mindez csak a „fejében” történik.

d) *Fojtókötel, méreg, tüzes papucs*

A Hófehérkét a romantikus mesevilág egyik legszebb történetének tartják, pedig egyik mesében sem fordul elő annyiféle borzalmas halálnem, mint ebben. A szépséges Hófehérkére irigy a mostohaanya, aki számos kísérletet tesz megölésére. A leányka – mindössze csak hét éves! – erősen fejlett fantáziája kést, kötelet, mérget ad e célból a mostoha kezébe. Ám mintha nem tanulna az egy-egy megmenekülése után. Mintha élvezne is mindent amit kitalált. Így is van. Mindennek az a magyarázata, hogy be kell bizonyítania milyen gonosz a mostoha – az eredeti mesében édesanya, de ez Grimméknek túl erős volt! – és milyen értékes ő.

Az irigység könnyen szül erőszakot amint ezt már Paris esete is bebizonyította. A női szépség aligha volt valaha is öncél – inkább egy cél eszköze. Ezért hatalom a szépség – és ezért veszélyes.

Hófehérke mindezek után megmenekül és megházasodik. A mese csúcspontja azonban nem ez a jelenet, hanem a mostoha tüzes papucsban eltáncolt halála. A bosszú édes, mint a szerelem.

És Hófehérke álma a szépségről, hatalomról, erőszakról és bosszúról itt fejeződik be.

A fenti mesék vágyálmok, tervek, fantáziaerőszakok. Aki olvassa, hallgatja ezeket, együttélve a hősökkel szintén győz képzelt vagy valóságos győtrőit fölött. Ez adja a történetek elbűvölő báját. A fiktív erőszak a valóságos erőszakvágy levezetését szolgálja. És nem ártunk vele senkinek.

Mégis van egy kis probléma ezzel. A gondolat tükröződik a tartásunkban, szemünkben. És a négy fal között megöli a bizalmat, szeretetet.

Az erőszakfantáziálás megítélése nem egyértelmű. Az agresszió levezetését is – felkeltését is ennek tulajdonítják. Valószínűleg mindkettő igaz.

Példáinkban a módszerek különbözők, de egyvalamiben mindegyik azonos: befeketítik az ellenfelet. Az erőszak a bűnös-kép felépítésével kezdődik. Az ellenfél komisz képe az első lépés a megsemmisítéshez. És egyben igazolja a tettet.

Ez a stratégia még ma is érvényes: a mozgósított agresszió mindig is az erőszak kezdete volt és az is marad.

Erőszak és szex

a) *Lemeztelenítve és véresre szurkálva*

Amikor a szexualitás az erőszakkal együtt lép fel, az már valami más. Már ijesztő. Így van ez a Sünöm János című mesében. A főhős félig sün – félig ember. Nem is szereti őt a családja. Dudát, megvasalt kakast, disznókat és szamarat kap – kérésére –, és eltűnik egy erdőben. Királyokat ment meg leányaikért, de a királyok természetesen nem tartják meg az alkut. János azonban erőszakkal, zsarolással megkapja jussát, csak hogy bosszút álljon. Tüskéivel véresre szurkálja és visszaküldi az arát. (A második lány engedelmese ezért megmenekül, és megváltja Sünöm Jánost is.)

Védtelen lányokat megbecsteleníteni és ezzel megaláznai az ellenfelet, hagyományos módszer. A szexualitás az erőszakot szolgálja a mesében. Öröm és szerelem itt nem játszik szerepet.

b) *Kékszakaáll és lánykavér*

A leányvérre sóvárgó kékszakaállak különböző neveken és különböző történetekben fordulnak elő az egyes népek meséiben. A gyermek-és családi mesékben négy tettel találkozhatunk: a „Kékszakaáll”-al, a „Rablóvőlegény”-nyel, „A halálvár ura”-val és „Ficseri uram”-mal. Mindannyian kifogástalan külsejű, nagyvonalú úriemberek. A leányok pedig szépek, jók és még nem tudják, mi a szerelem. S bár figyelmeztetik őket a veszélyre, egyikük sem hagyja eltéríteni magát, s bemennek a félelmetes házba. Az ara a néző és az áldozat kettős szerepét tölti be. A szóban forgó mesék nagyon meggyőzően mutatják be a kettős értelmű emberi érzéseket. A tanulság az elijesztést szolgálja: látjátok így jár a lány aki hallgat a férfira és hagyja magát becsapni. (Bár az erkölcsi intelem csak később társult a mesékhez, hiszen elsősorban szórakoztatásra születtek.)

A kékszakáll lovag meséje az urának feltétlen engedelmességgel tartozó feleség története is. E férfimentalitást évszázadok óta hordozzák a mesék. A hősnő persze mindig kinyitja a tiltott ajtót -kíváncsisága nem hagyja nyugton –, s bizony semmi különösen érdekeset nem talál ott. Inkább borzasztót: halott asszonyokat a férfi („trófeái”-t). A férj hiúsága, egoizmusa, biztonsága azonban ezzel veszélybe került, amit meg kell torolni. Elveszti lovagias gentleman image-ját. (Az ajtó mögött végül is az igazi arca található.) Meg a büntetés öröme is azt kívánja, hogy a nő meglakoljon engedetlenségéért.

Mégis a nők a túlélők. Valaki mindig megmenti őket s a kékszakállúak hálnak meg. Velük hal meg egyúttal a férj mint patriarcha is.

Ficseri uram menyasszonya egyenesen bosszút áll az erőszakos férjen. Egy igen korai emancipációs mese ez, amelyben az erőszak legyőzött.

c) Anyám, aki lemészárol engem

Philipp Otto Runge A borókafáról című meséjében egy különös külsejű kisfiú lesz mostohája áldozata. Vétke nincs, hacsak az nem, hogy az anya szemében ő az apa gyűlölt szexualitásának elviselhetetlen szimbóluma, s ezért a paradicsomi szín jelképével, az almásláda fedelével fejeztetik le. A kisfiú azonban csodás körülmények között feléled – a szexualitás pozitív voltának jelképeként –, győzelmet aratva a férfi nélküli világot kívánó asszony fölött.

Alattvalók az elnyomóik ellen

a) Parasztfiú a birtokos ellen

A következő történet nagyon régi. Már Hérodotosz (i.e.490) is ismerte annak egyik változatát. A történet elterjedt az egész világon, s mindegyik változatában az uraság pórul jár. Ami vidámságot kelt, és különben is ez az egyetlen módja az uraságok bírálatának. A Tolvajmester című Grimm-mese egy parasztfiúról és egy gróf történetéről szól. A gróf a mestertolvaj keresztapja és arroganciájáért a keresztfiú megfizetteti vele a számlát

A mese a demokráciák politikai sajtójának és kabaréjának, a diktatúrák politikai vicceinek szerepét veszi itt át.

A fiú győz de más mesehősöktől eltérően, nem nyer semmit. El kell hagynia az országot, és senki sem látja többé. Így van ez: a civil kurázsit senkit sem tesz királlyá, de még szívesen látott polgárrá sem.

b) Le a fejével, és ne vissza többé már

Az hű, valamint az hűtlen két Ferenándról című mese két Ferenándja tulajdonképpen a hős két személyisége. Ferenánd jó és segítőkész. Szegény. Koldús keresztapjától a mese végén herceggé változó lovat kap ajándékba. Vagyis e jelkép kijelöli őt a királyi utódul. Ehhez szükséges a „hűtlen Ferenánd” mert nélküle nem tudná a trónt megszerezni. A király lehetetlen próbáknak veti alá hű Ferenándot, amelyeket az a lova vagy a hűtlen Ferenánd segítségével rendre megold. Az egészbe még a hercegnő is besegít, hiszen inkább akarna a hű Ferenánd oldalán királynő lenni, mint az orr nélküli -azaz férfiatlan, puhány, idejétmúlt- királyé. Közös akarattal, s a hercegnő cselével le is fejezik az öreg, korrupt uralkodót. Azon pedig senki sem ütközhet meg, hogy a hősök gyilkosság árán lettek boldogok. Ki is sírna a lejárt uralkodói rendszer képviselői után?! Végülis „kollektív” tett áldozatait ők, amely megbocsájtható, mert a rossz múlik el a halálukkal.

c) A királyt három darabba!

Kiszolgált katonákról szólnak a következő történetek. Harcoltak, s már nem kellene többé a királynak. Ez így nem tisztességes. Mihez kezdjenek ezután? Tenni kell ellene valamit. A kék mécses, A hatan az egész világon keresztül, Az ördög kormos komája című mesék hősei tesznek is. Az utóbbi valami egészen szokatlan dolgot tesz. Bánatában visszavonul egy sűrű erdőbe. Itt talál rá az ördög és alkut köt vele. Ennek eredményeképpen bosszút állhat volt „főnökein” és ő lesz a túlélő. Mert többé már nem engedelmes, öntudatos lett, a saját ura. A mesében az alattvaló „zenél” és az uralkodó „táncol”, s nem pedig ahogy az a valóságban történni szokott.

A katonamesékben külső, a Ferenámban belső erőszak győzte le a királyt. De vele együtt egész környezetét is, hogy írmagja se maradjon. A valóság ennek ellentmond. A mesék csak a vágyakat mondják. (Bár az abszolútikus fejeket végül is levágták, ugye!?)

Erőszak vég nélkül

A tarisznya, a kalap és a kürt meséje arra készlet, hogy felhagyjunk az erőszakkal a valóságban és a képzeletben egyaránt, mert bár az emberiség évszázadokon át gyakorolta, sőt túl is élte az erőszakot, mégsem nyugodhat bele abba, hogy kiírtja önmagát. A mese ugyanis azt szemlélteti, hogyan kerül ki a kontroll alól egy erőszakfolyamat, s vezet oda, hogy kő kövön nem marad.

Történt a mesében, hogy három fivér elindult a szerencse nyomában. Az első kettő aranyban-ezüstben lelte meg azt, a legkisebb különböző csodás eszközöket cserélgetett, amíg végül maradt a katonákat varázsló tarisznya, a fegyvereket varázsló kalap és egy szerükürt mellett. Az utóbbi hangjára leomlik minden fal. A hős elégedett. (Akinek fegyvere van – önbizalma is lesz.)

Testvérei azonban nem fogadták be. Kidobták, kigúnyolták. Neki azonban volt mivel védekeznie. Az erőszak erőszakot szül – és mindig erősebbet. Ki is terjedt küzdelmük – a hatalom harca – az egész országra. A fiú végülis legyőzte testvéreit, s a királyt: övé lett a király lánya és hatalma. Mindezt erőszakkal, zsarolással érte el. Nem is volt benne köszönet. A felesége ravaszsággal, hízélgéssel kicsalta belőle a tarisznya és a sapka titkát, és ellene fordult.

Az eseményeket már nem lehet leállítani. A katasztrófa elkerülhetetlen. Már nem az emberek tartják kézben az erőszakot, hanem fordítva. Minden résztvevő tettes is, áldozat is, és a bűnösség kérdése irreleváns.

Miután a fiú felesége felhasználta ellene a csodakalapot is: mit tehetett volna a mese hőse? Meneküljön el? Hiú remény! Egy férfi, ha van ellenfegyvere, nem adja fel – semmi áron. Belefújt a szarujába és minden elpusztult körülötte. Fújta – és senki sem maradt már, aki hallja a kürtöt – , csak fújta, amíg ő maga is meg nem halt.

Intő példa.

Carl-Heinz Mallet: Kopf ab! Über die Faszination der Gewalt im Märchen. DTV, München, 1990. 213.p.

FRICK MÁRIA

Könyvtáraink ikonográfiai jelentősége

A frontról, fogságból hazatérő katonák meséik, hogy az otthon hagyott kedvesre, feleségre vagy a gyermekre való emlékezés során a legnehezebb az arc vonásainak felidézése volt. Az alak, a viselt kötény színe, az utolsó kisgyerekkézben tartott játék, minden tisztán kirajzolódik, csak az arcot veszi körül valamilyen sejtelmes fátyol, mely alól nem tudja előhívni a vonásokat az emberi emlékezet.

Vajon hogyan jelentkezik ez a kép abban az esetben, amikor tőlünk térben és időben idegen, távoli helyeken élő emerekről van szó, akikről csak néhány leírás, illetve csak néhány alkotásuk maradt fenn? Ilyen gondolatok foglalkoztattak, amikor házzáfogtam a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár könyveiben fellelhető portrék megkereséséhez, könyvtártani és művészettörténeti feldolgozásához, rendszerezéséhez.

Buzási Enikő írja *Régi magyar arcképe – Alte ungarische Bildnisse* című kiállítási katalógusa bevezetőjében, hogy „a régiek arcképét versenyt rostálja a történelem, a feledés és a közöny. Ami anyagi valójában nem múlt el a korábbi korokban, az mára sok esetben